

Theo Hettema

Bouwstenen voor een vrije evangelische liturgie

Verschenen in: Theo L. Hettema en Leo Mietus (red.), Pennenvruchten. Bijdragen voor geloofsonthoening in Vrije Evangelische Gemeenten, Brochurereeks nr. 41, Velp: Bond VEG, 2014, p. 53-59.

Onderstaande tekst is de uitwerking van een lezing door Theo Hettema, gehouden op een studiedag over 'Liturgische Dynamiek en Kerkelijke Identiteit' op 14 feb. 2013 in Amsterdam (VU/PThU).

a. Vijf vingers

Hoe worden vormen van eredienst bepaald door de identiteit van de Vrije Evangelische Gemeenten? Om die vraag te beantwoorden kijk ik naar de folder die de Bond VEG enkele jaren geleden uitbracht met de titel 'De vijf vingers van Vrije Evangelische Gemeenten'. In deze folder worden vijf karakteristieken van de Bond VEG genoemd, die ik hier weergeef, omdat ze alle een liturgische vertaling hebben.

1) Allereerst is de Bond van VEG een congregationalistisch kerkgenootschap. Er wordt daarbij grote waarde gehecht aan de autonomie van de plaatselijke gemeente. In de kerkelijke structuur mag er niets staan tussen Christus als hoofd van de gemeente en de gemeente, zodat er geen formele bovengemeentelijke kerkelijke gezagsinstanties als classis en synode zijn.

Ad 1) De plaatselijke autonomie heeft uitgewerkt dat er landelijk geen centrale aansturing van liturgisch materiaal of zelfs een voorgeschreven dienstboek, liedboek of Bijbelvertaling zou zijn. In de praktijk baseren gemeenten zich op materiaal dat voortkomt uit de Hervormde en Gereformeerde traditie en de evangelische beweging.

2) Er wordt grote waarde gehecht aan een persoonlijk geloof. Er is de praktijk van de kinderdoop, waarbij ruimte is voor doopbevestiging van volwassenen. Het persoonlijk belijdenis doen als (jong) volwassenen maakt iemand tot lid van de gemeente. 54

Ad 2) De praktijk van de kinderdoop is een sterk onderscheidend punt geweest, zowel tegenover de, eveneens in 1881 ontstane Unie van Baptisten als ten opzichte van andere vrije evangelische gemeenten in Europa, die uit hetzelfde Europese Réveil ontstaan waren. Voor de kinderdoop bestaat geen eigen liturgische vorm, anders dan de vormen die in de huidige PKN gepraktiseerd worden.

3) De gemeenten hechten aan het priesterschap van alle gelovigen, waarbij wel drie ambten (predikant, ouderling, diaken) bestaan, verbonden aan een gemeente.

Ad 3) In de Bond VEG is geen hoge ambtstheologie aanwezig en zeker geen theologie waarin het predikantsambt een speciale plaats inneemt. Dit betekent dat bijvoorbeeld het Avondmaal (dat veelal maandelijks wordt gevierd) in veel gemeenten ook door een ouderling bediend kan worden: liever een ouderling uit de eigen gemeente dan een gastpredikant, is daarbij vaak de norm. Hetzelfde geldt in sommige gemeenten voor de doop, die bij voorkeur door een predikant wordt bediend maar soms ook door een ouderling.

In de praktijk getuigt de liturgie niet altijd van dit priesterschap van alle gelovigen en heeft de predikant of voorganger een centrale rol.

4) Het geloof is een persoonlijke zaak, waarbij een geschreven geloofsbelijdenis nooit het laatste woord kan hebben.

Ad 4) Behalve een huiver voor een vastgelegde schriftelijke belijdenis (een poging hiertoe in 1912 heeft in de loop van de tijd voor veel weerstand gezorgd), is er ook een huiver voor vastgelegde liturgische gebeden en formulieren.

5) De Bond VEG ziet het werk van God in allerlei kerkgenootschappen naar voren komen en wil daarmee samenwerken.

Ad 5) De oecumenische instelling heeft ervoor gezorgd dat met veel gemak en vrijheid liturgisch materiaal van andere kerken en organisaties is overgenomen. De traditionele Her-55

vormde liturgie is veelal het uitgangspunt geweest: een dienst met aanvangslied, gebed, Schriftlezing met liederen, preek, gebed en zegen. De karakteristieke wetslezing, als 'regel der dankbaarheid', vinden we niet terug in de VEG.

De liturgische beweging, die in de voorlopers van de PKN opkwam, heeft zijn sporen achtergelaten. Het gebruik van een viertafel naast een kansel, liturgische kleden, een paaskaars, een leesrooster: we vinden het in allerlei gemeenten terug. Het gebruik van een toga is minder ingeburgerd. Vgl. ad 3). In de begintijd van de zendingsgemeente van Witteveen in Ermelo (een van de grondleggers van de Bond, die nooit lid is geworden), waren veel invloeden uit de Evangelische Broederschap en was er een sensitiviteit voor liturgische vormen. Daarvan is het een en ander bewaard gebleven.

b. Nadere uitwerking

Hoe werken deze identiteitskenmerken uit voor de liturgie? Binnen de Bond VEG kom je de liturgische bandbreedte tegen die je in de PKN kunt ervaren. Ga je naar de VEG Yerseke, dan zul je onder orgelbegeleiding zingen uit de oude Hervormde bundel van 1938; een echte avondmaalsmijding zoals in reformatorisch Zeeland zul je er niet tegenkomen, maar wel een zekere terughoudendheid in het aangaan en vieren van het avondmaal. Ga je naar de VEG Bennekom, dan kom je in een kerkdienst waar de Opwekkingsbundel en een combo de dienst toonzetten. Naar uniformiteit van liturgische vorm wordt niet gestreefd, ook niet qua liturgische inrichting van het kerkgebouw.

Daarom is het ook moeilijk om over het geheel van de Bond VEG ontwikkelingen en trends te signaleren en te formuleren. Het onderwerp als zodanig staat vooral in de belangstelling sinds het werk van rector Ties Prins, die er in ieder geval voor gezorgd heeft dat liturgiek als onderdeel van de identiteit van de Bond VEG gezien is gaan worden.

Vooral bepalend voor de vorm van de liturgie in de plaatselijke gemeenten vind ik een meer sociologische factor: een plaatselijke VEG heeft vaak aantrekkingskracht omdat er 56

iets anders kan plaatsvinden in de kerkdiensten dan in de traditionele protestantse geloofsgemeenschappen van een plaats. Gemeentegroei is vaak een kwestie van gemeenteleden die uit andere kerken overkomen. Zij nemen hun eigen gebruiken mee, maar waarderen veelal ook dat er in een VEG een wat ruimere liedkeuze is (bijv. met het zingen uit de Opwekkingsbundel), etc. Maar dit maakt dat de invulling van de liturgie niet een zaak van liturgie-interne afwegingen wordt (bijv. met een vraag als: hoe eren we God, hoe verkondigen we het Woord, hoe kunnen we de geloofsbeleving van kerkgangers uitdrukken en delen?) maar dat de aard van de liturgie bepaald wordt door kerksociologische afwegingen: hoe houden we onze gemeenteleden binnen, kunnen we jongeren vasthouden door bijv. een opwekkingslied in de liturgie op te nemen?

Zo komt er dan vaak een liturgie tot stand met een voorzang uit de bundel van Johannes de Heer, bedoeld om de ouderen te gerieven, liederen uit het Liedboek, een lied uit Opwekking voor de kinderen en tieners. De dankbare taak is aan de voorganger om daar enige eenheid in te brengen.

c. Lieder

Opvallend in de liturgische traditie van de Bond VEG is het gebruik van de bundel van Johannes de Heer. Zijn Maranatha-beweging, beïnvloed door de opwekkingsbeweging van Wales van 1905, werd na de eerste Wereldoorlog mateloos populair in vrije evangelische kringen. In een aantal vrije evangelische gemeente zie je nog steeds de zgn. Maranathaconferenties: een jaarlijkse serie van enkele dagen met diensten met een spreker over een thema rond de wederkomst. De bundel die Johannes de Heer uitgaf werd de lijfbundel van de VEGn. En dat is deze in meer of mindere mate gebleven. In het overzicht van gemeenten uit de *Jaargids* staat vermeld welke liedbundels in gebruik zijn. Dan zie ik van de 35 gemeenten er maar drie die 'de bundel' niet gebruiken.

Die bundel is overigens wel met zijn tijd meegegroeid. Ten tijde van Johannes de Heer werd de bundel steeds al aangevuld. In 1991 verscheen een editie waarin veel liederen uit de opwekkingsbundel en de oude Hervormde bundel werden overgenomen. In 2004 kwam er een jubileumeditie, die het aantal opwekkingsliederen nog eens uitbreidde. Vreemd genoeg is deze laatste editie slechts tot weinig gemeenten doorgedrongen. De editie van 1991 (meestal 'de nieuwe bundel') genoemd is standaard geworden en gebleven. Als men behoefte had aan meer opwekkingsliederen, dan werd die bundel erbij aangeschaft voor gemeentegebruk.

De Bond is te klein geweest om een eigen bundel te ontwikkelen en te plaatselijk georiënteerd om zo'n bundel landelijk door te kunnen zetten. Dat heeft er toe bijgedragen dat de bundel van Johannes de Heer naast het Liedboek van 1973 en andere bundels nog steeds in gebruik is gebleven. Ik verwacht wel dat de Opwekkingsbundel de plaats ervan in zal nemen. Vraag voor mij is in hoeverre het nieuwe Liedboek ook een plaats zal krijgen.

d. Doop

Een punt wat mij zelf fascineert is een recente discussie rond de doop, die enkele jaren geleden werd gevoerd en uitmondde in een landelijke extra bondsvergadering in maart 2009. Ik zal niet ingaan op de theologische achtergronden die zijn verbonden aan de discussie rond kinderdoop, geloofsdooop, bevestigingsdooop of doopbevestiging. Van belang is dat in deze discussie opnieuw werd bevestigd dat de kinderdoop voor de Bond VEG leidinggevend blijft, maar dat er wel ruimte zou moeten komen voor doopbevestiging op latere leeftijd.

Bij die extra bondsvergadering werd ook de behoefte uitgesproken aan liturgisch materiaal hierover. De gemeenten waar een doopbevestiging gepraktiseerd wordt gebruiken hiervoor materiaal dat door het Evangelisch Werkverband gepresenteerd is. Zou de Bond hier ook iets eigens in aan kunnen bieden of in ieder geval delen? Deze vraag is door het leidende comité van de Bond niet opgepikt. Dat heeft mijns inziens te maken met twee zaken. 58

Ten eerste is er binnen het Seminarium van de Bond geen specifiek liturgische expertise aanwezig. Het onderwijs in de liturgiek is uitbesteed aan de PThU. Er wordt geen onderzoek op het gebied van VE liturgiek verricht. Voor een goede inhoudelijke bijdrage zou een beroep gedaan moeten worden op organisaties buiten de Bond. Dan is het moeilijk om liturgisch materiaal te ontwikkelen dat de eigen identiteit kan uitdrukken en ontwikkelen.

Ten tweede is er binnen de structuur van de Bond geen ruimte voor een landelijke raad, werkgroep of portefeuille voor liturgiek. Dit maakt dat er geen landelijk platform is om liturgische ervaringen uit te wisselen en te delen. Als hier al behoefte aan is, dan wordt deze landelijk niet gefaciliteerd. (Uitzondering is de Stichting voor Zending en Diaconaat, die ieder jaar liturgisch materiaal van de PKN voor de Veertigdagentijd verspreidt en het Jeugd- en Jongeren Werk die opzetten voor thematische jeugddiensten hebben verspreid.) Met een aantal bezuinigingen in het landelijk bondswerk voor ogen, zal dit de komende jaren zeker ook niet tot een speerpunt van de landelijke Bond behoren. Een ieder zal dus doen wat goed is in zijn eigen ogen. En ook daarin zit potentie.

e. Toekomst

Ik verwacht voor de toekomst geen grote wijzigingen op liturgisch gebied in de gemeenten van de VEG. Trends in de evangelische en protestantse wereld zullen gevolgd worden. De rol van het orgel zal minder worden maar aan de basisstructuur van de eredienst zal weinig veranderen. Daarin zou wel een wens liggen van mijn kant. Ik zie dat veel Vrije Evangelische gemeenten krimpen. Regelmatig ga ik voor in kerkdiensten met twintig tot dertig kerkgangers. De vraag naar de levensvatbaarheid van kleine gemeenten is een punt dat ik hier niet aan de orde stel. Wel valt mij op dat ook gemeenten met weinig kerkgangers vasthouden aan een vorm van eredienst en een kerkinrichting die gebaseerd zijn op volle, grote kerkgebouwen. Met een groep van twintig kerkgangers zijn er veel meer vormen van interactie, getuigenis en expressie mogelijk dan dat nu geschiedt. Het zou waardevol zijn om meer viervormen te ontwikkelen die op kleine groepen zijn gericht. Wellicht is zelfs een toekomstperspectief gelegen in de huisgemeente, die te klein is voor een bijeenkomst in een kerkgebouw, maar wel als gemeente in huiselijk verband bij elkaar komt. Daar past uiteraard geen voorganger op een podium en een orgel dat gemeentezang begeleidt meer bij. Wat voor viervormen zouden wel aansluiten bij die kleinschaligheid? En hoe zou de identiteit van de VEG daarin tot uiting kunnen komen? Dat is vooralsnog een open, uitdagende vraag.